عبدالعلي رسول زاده

پښتو (ي ګاني)

له څه مودې را هیسې د پښتو (ی ګانو) په باره کې په مختلفو انټرنیتي پاڼو کې لیکنې کیږي. ځینې دغه لیکنې زهرجنې بولې، ځینې یې بې ګټې او ځینې یې ګټورې بولې. زما نظر دا دئ، هر څومره چې ډیرې لیکنې او خبرې پر و سي یو وخت نه یو وخت به یې نتیجه را منځته سي. د یوې خوا کېدای سي چې هغه خلک چې د مخه تر دې یې په دغه خبره کې ری نه واهه نن به یو څه متوجه سي او د بلې خوا به لږ تر لږه د لوېدیځې او ختیځې لهجې تر منځ د (ي ګانو) د کارولو د اختلاف ټکې خلکو ته ښکاره سي. که څه هم د دغو دوو لهجو تر منځ په دې برخه کې ډېر زیات اختلاف شتون نه لري، یوازنی اختلاف په ځینو ځایو کې د لنډې یا معروفې (ي) او اوږدې یا مجهولې (ې) کارول دي. د دې خبرې یو څو مثالونه لکه په دغه لاندې کلمو کې:

لوېدیځه لهجه	ختیځه لهجه
په ښوونځي کې	په ښوونځي کې
تا چې کتاب و لووست	تا چې کتاب و لووست
په کور کې	په ښوونځي کې
ښځې ته کتاب ور کړه!	ښځې ته کتاب ور کړه!

زه فکر نه کوم چې دا به دومره اختلاف وي چې سړی په لیکنه کې د (ی ګانو) تر مراعتولو بیخي تېر سي. په دري (فارسي) ژبه کې مثینه یا نرمه (ی)، معروفه یا لنډه (ي) او مجهوله یا اوږده (ې) سته خو کوم سمبولونه چا نه دي ور ته جوړ کړي. د دې خبرې یو ښه مثال د (شیر یعنې شیدې او شېر یعني زمری) کلمې دي چې دواړه په شیر لیکل کیږي. په هر حال پښتنو د پنځو (ی) ګانو لپاره سمبولونه جوړ کړي دي نو ښه به دا وي چې مراعت یې کړو.

په پښتو کې د پنځو (ی ګانو) معرفي د ډېره وخته را پیل سوې ده. زموږ او ستاسې په یاد دي چې په ښوونځیو کې د پښتو ګرامر په کتاب یا کتابو کې د پنځو (ی ګانو) نومونه سره د مثالو را غلي ول. د بده مرغه په هغو کتابو کې چې سړې کتلي وای نو د (ی ګانو) د کارولو څرک نه لیدل کېدئ. په زړه پورې خبره لا دا وه چې بیا نو د دغو (ی ګانو) په کارولو او مراعتولو پسې نه ښوونکو او نه زدکوونکو سر ګرځاوه. د دې کار معنا دا وه چې ګواکې په ښوونځي کې پښتو (ی

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګاني) چا نه زده کولې او شايد ډېر لږ به د چا زده وې. دلايل يې سړی فکر کولای سي ، خو چي خبره مو اوږده نه سي دلته به يې پرېږدو.

څه شی وو چي زه يې دې ته اړ کړم څو د پښتو ژبي (ی ګانو) ته په خپل تدريس کي ټينګه پاملرنه و کړم؟ په سويډن کي مي په يوه ټولګی کي د دوو زدکوونکو تر منځ د لرګی (مفرد) او لرګي (جمع) پر سر خبره را منځته سوه ، ځکه هلته د کتاب پر پاڼه د لرګيو رسم وو او په جمله کي لرګی (مفرد) ليکلی وو. خبره دا وه چي دا نو بايد لرګي و وايو ځکه هلته ډېر لرګي پراته ول. زه نا چاره سوم چي په دا بله ورځ د پښتو (ی ګانو) په اړه زدکوونکو ته شرح ور کړم. کور چي مي د پښتو ګرامر کتاب و کوت په دا بله ورځ مي په تدريس کي د پښتو (ی ګانو) ته هم ځای ور کړ. د (ی ګانو) د تدريس په وخت کي مي د ختيځي او لوېديځي لهجې تر منځ د لنډي (ي) او اوږدې (ې) کارول د هري لهجې زدکوونکو ته د خپلي لهجې له مخي اجازه ور کړه. دا مي لا هم ور ته و ويل که يو هغې بلي لهجې ته ور اووښتی وو معنا يې دا ده چي ګواکي تېر وتلی دئ. په نورو (ی، ې، ئ) ګانو کي بيا چنداني ستونزه نه وه. په دې کار مشکل تر ډېره ځايه حل سو او لږ تر لږه زدکوونکو ته د (ی ګانو) په اړه يوه مفکوره پيدا سوه.

پښتو (ی ګانو) ته مي په يوه وړوکي ګرامر کي ځای ور کړ. تر دې وروسته د ليکوالانو سره د (ی ګانو) د کارولو کي مينه پيدا سوه او کله کله به يې د نړۍ د نورو هيوادو څخه زما څخه مشوره غوښته. دلته غواړم هغه څه چي ما د (ی ګانو) په اړه را ټول کړي دي و يې ليکم.

د مخه تر دې چي د (ی ګانو) په باره کي څه و ليکل سي لومړی به د پښتو ژبي الفبې او په هغې کي (واول يا ږغ لرونکو يا مرستندوی) توري را په ګوته کړم ځکه چي (ی ګاني) هم په ځينو ځايو کي واول وي.

دلته لاندي د الفبې هغه توري ليکل سوي دي چي له لاري يې د پښتو ژبي کلمې او هغه کلمې چي د فارسي او عربي ژبي څخه را پور سوي دي ليکل کيږي:

ا ب پ ت ټ ث ج چ ځ څ ح خ د ډ ذ ر ړ ز ږ ژ س ش ښ ص ض ط ظ ع غ ف ق ک ګ ل م ن ڼ و (هـ ه ـه) ی.

د الفبې توري په دوه ډوله معرفي کيږي ، چي يو د هر توري نوم دئ لکه: (الف) ، (بې) ، (پې) ، (تې ...). بل يې د هر توري ږغ دئ لکه: (ا) ، (ب) ، (پ) ... دلته بايد و وايم چي ږغونه په ليکلو نه سو ښودلای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پورتنۍ الفبې په تورو کي (ا، و ، ی) (واول یا رږغ لرونکي یا مرستندوی) توري دي. د الفبې تر دغو (واول یا رږغ لرونکو یا مرستندویو) تورو د باندي یو شمېر نور (واول یا رږغ لرونکي یا مرستندوی) سته چي په خپله توري نه دي بلکي نښې دي، خو د رږغ لرونکو تورو کار ور کوي. هغه نښې (زور-دَ ، زیر- دِ، پېښ -دُ او زورکی چي کومه نښه ور ته نه سته) دي. ځیني خلک دغه رږغ لرونکي نښې د حرکاتو په نامه بولي. دغو نښو (زور، زیر، پېښ او زورکي) نه یوازي د پښتو ژبې د کلمو په تلفظ کي ګډوډي را وستلې ده بلکي په فارسي کي یې هم د تلفظ ستونزي را منځته کړي دي.

د واولو تورو دنده دا ده چي په کلمه کي سیلاب (هیجا) یا سیلابونه جوړ کي لکه:

د (تاریخ) کلمه دوه سیلابه ده. (تا) یو سیلاب او (ریخ) بل سیلاب دئ چي لومړی سیلاب (ا) او دوهم سیلاب (ي) جوړ کړی دئ. د کور کلمه د یـوه سیلاب څخه جوړه ده چي هغه مجهول یا اوږد (و) جوړ کړی دئ.

بل دا چي (ا ، و ، ی) په ځینو ځایو کي واول او په ځینو ځایو کي کانسونانت یا بې رږغه توري دي. د پخواني تعریف له مخي که د دغو درېیو تورو د جملې څخه یو توری په کلمه کي سیلاب یا هیجا جوړه کړي نو دغه توری په خپله واول دئ. که د دغو درو تورو څخه یو د بل رږغ لرونکي توري یا رږغ لرونکي نښې له لاري په حرکت را سي نو دی کونسونانت یا بې رږغه توری دئ. اوس هغه درې رږغ لرونکي توري هر یو په ځانګړې توګه را اخلو:

۱ـ (الف)

(ا) چي د پښتو الفبې لومړی توری دئ، په عربي او فارسي کي ور ته همزه هم ویل کیږي. دغه توری که د کلمې په پیل کي را سي د ساکن یا بې رږغه توري په شان باید د یوه رږغ لرونکي توري له لاري په حرکت را سي لکه:

انار د انار په کلمه کي (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انګور د انګور په کلمه کي هم (ا) یوه زور په حرکت را وستلی دئ.
انځر د انځر په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
انځۍ د انځۍ یا انسۍ په کلمه کي (ا) یوه زیر په حرکت را وستلی دئ.
اور د اور په کلمه کي (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دئ.
اوږه د اوږه په کلمه کي (ا) یوه (و) په حرکت را وستلی دئ.
ایرې په ایرې کي (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایشول په ایشول (ا) (ي) یوې (ي) په حرکت را وستلی دئ.

کله چي اړتیا پیدا سي چي (ا) د یوه بل (الف) په واسطه په حرکت را سي پدې حالت کي بیا د الف پر سر مد (~) لیکي لکه:

آس

آرام

آر

کله چي (الف) د پښتو کلمې په منځ یا پای کي را سي په هغه وخت کي د واول کار ور کوي. دا په دې معنا چي یوه بل توري ته حرکت ور کوی لکه:

ښکار، مار، لار، ځای، ملا، ماما، بابا او نور.

یوه ټکي ته باید اشاره و سي چي په پښتو ژبه کي د کلمې په سر کي ساکن توري را تلای سي ښیله دې چي د یوه واول له لاري حرکت و کړي لکه: (ښکار) چي (ښ) یې ساکن او (ک) یې په الف ولاړ سوی دئ.

۲ـ (و)

(و) هم د پښتو ژبي د تورو څخه یو توری دئ او په پښتو کي (و) دوه ډوله دئ لکه:

- لنډ یا معروف (و) لکه: کډو، یابو، جارو او نور.
- اوږد یا مجهول (و) لکه: لکه بیزو، ښارو، ناژو او نور.

(و) په ځینو ځایو کي بې ږغه او په ځینو ځایو کي ږغ لرونکی توری دئ چي دلته لاندي به یې و ګورو:

دلته لاندي چي د کلمې په سر کي (و) را غلی دئ بې ږغه توری دئ ځکه چي یا ساکن او یا د یوه بل واول توري یا نښې له لاري په حرکت را غلی دئ لکه:

واوره دلته لومړی (و) په الف ولاړ سوی دئ او دوهم (و) ساکن دئ، دواړه بې ږغه توري دي.

وانجه دلته هم (و) په الف ولاړ سوی دئ.

وور دلته لومړی (و) په دوهم (و) په حرکت را غلی دئ.

ویر دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.

وینه دلته (و) د (ي) په واسطه حرکت کړی دئ.

ورکه (د لاسه ور کړه سوی). دلته (و) ساکن دئ، خو (ر) زورکی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وربره   دلته (و) ساکن دئ .
ور که (ډوډۍ ور که !) دلته (و) زور لري .
تړاو   دلته (و) د کلمې په پای کي ساکن او بې ږغه توری دئ .

۳ـ (ي)

په پښتو کي (ی ګاني) کله څلور او کله پنځه او یا زیاتي معرفي سوي دي . زما په نظر که يې تر شمېر را تېر سو مهم يې تلفظ دئ . ما هم د پخوا په شان د پنځو (ی ګانو) په اړه معلومات را ټول کړي دي او دلته يې را وړم ، هغه پنځه (ی ګاني) لکه :

1. ملینه یا نرمه (ی)
2. معروفه یا لنډه (ي)
3. مجهوله یا اوږده (ې)
4. ثقیله تانیثي یا درنده ښځینه (ۍ)
5. ثقیله فعلي یا درنده فعلي (ئ)

1.ملینه یا نرمه (ی) : لکه سړی ، غمی ، لرګی ، سپی ، ځای ، خوی ، لوی، بوی ، دی ، غټی او نور .

ملینه (ی) د مذکر (نرینه) اسمونو او صفتونو په پای کي راځي .

د کومي کلمې په پای کي چي ملینه (ی) را غلې وي تر مخه توری يې زور لري یا به د (ی) تر مخه توری (الف) او یا معروف (و) وي . هیڅ وخت په تلفظ کي تر ملیني (ی) د مخه توری زېر او یا زورکی نه لري . دلته لاندي به يې و ګورو :

د (سړی) په کلمه کي (ړ) زور لري .
د (لرګی) په کلمه کي (ر) زور لري .
د (ځای) په کلمه کي تر نرمي (ی) د مخه (الف) را غلی دئ .
د (زوی) په کلمه کي تر نرمي (ی) د مخه (و) را غلی دئ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملیني (ی) ځیني خواص:

۱ـ ملینه یا نرمه (ی) د یو شمېر نرینه (مذکر) اسمونو او صفتونو د مفرد حالت په پای کي راځي، مهم خاصیت یې دا دئ چي تر مخه توری یې (زور) لري لکه:

سړی
سپی
غمی
لرګی ....

۲ـ کوم اسمونه چي په پای کي یې ملینه (ی) را غلي وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي یعني د جمع په وخت کي یې ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

جمع	مفرد
سپي	سپی
سړي	سړی
لرګي	لرګی
زمري	زمری
تیوخي	تیوخی

۳ـ ملینه (ی) د کلمي په سر کي نه را ځي او که د کلمي په منځ کي راسي په معروفه (ي) لیکل کیږي او تلفظ یې په معروفه (ي) اوړي، مګر په ډېرو لږو ځایو کي یې ځیني خلک تلفظ په ملینه (ی) کوي یعني تر مخه توری یې په زور تلفظ کوي لکه:

د (ګړندی + توب) څخه (ګړندیتوب)
د (سپی + تانه) څخه (سپیتانه)
سړی + توب څخه سړیتوب
غړی + توب څخه غړیتوب

د (دی) فعل په لوېدیځه لهجه کي په ثقیله فعلي (ئ) او د ختیځي لهجي په ځینو سیمو کي په (دی)، په ځینو سیمو کي په (دې) او په ځینو کي په (ده) تلفظ کیږي. په دې ځای کي خبره دا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي (دی) د واحد غایب ضمیر دئ لکه پـه انګلیسي کي (He) او (ده) د واحد مونث لپاره فعل او په ځینو ماضي جملو کي د واحد مذکر لپاره ضمیر دئ لکه: ده مورړ ته و ویل.

۴ـ د ملیني (ی) یو بل خاصیت دا دئ چي هغه اسمونه چي دغه (ی) یې په پای کي را غلې وي په ځینو ماضي زمانو کي یې دغه نرمه (ی) په معروفه یا لنډه (ي) اوړي لکه:

د جمع په حالت کي	د مفرد په حالت کي
سړي کابل ته ولاړل.	سړی کابل ته ولاړ.
سړیو مورړ ته و ویل.	سړي مورړ ته و ویل.
سپي بام ته و ختل.	سپی بام ته و خوت.
سپو [۱] مورړ ته و غپل.	سپي مورړ ته و غپل.
لړګي مات سول.	لړګی مات سو.
لړګیو چینجي در لودل.	لړګي چینجی درلود.

(۱) دلته باید سپیو را غلی وای، خو دا چي د سپي مونث سپۍ ده او د سپۍ په پای کي (ۍ) را غلي ده او هغه د اضافت په حالت کي په (د سپیو) اوړي، ځکه نو د دي لپاره چي د نرو سپیو او د ښځو سپیو تر منځ توپیر و سي، د (نرو سپیو) معروفه (ي) له منځه ځي او په سپو اوړي. یو ښه مثال یې په دغه متل کي چي وایي (د سپو سلا فقیر ته یوه ده) را غلئ دئ.

که څه هم د (سړی) جمع سړي
د (سپی) جمع (سپي) او
د (لړګی) جمع (لړګي) دي

خو په

سړي مورړ ته و ویل.
سپي مورړ ته و غپل.
لړګي چینجی درلود. کي

د سره رنګ اسمونه جمع نه دي، خو د ژبي د قواعدو له مخي د جمع په شکل یعني په معروفه یا لنډه (ي) اووښتي دي.

۵ ـ بل دا: هغه اسمونه چي په پای کي یې ملینه (ی) راغلې وي په اضافي حالت کي یعني کله چي یې تر مخه (د) راسي نرمه (ی) یې په لنډه (ي) اوړي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سړي شمله اوږده ده .

د سپي سترګه ړنده ده .

په پورتنيو دواړو جملو کي د (سړي) او (سپي) کلمې د مفرد په حالت کي را غلي دي .

که چيري يو څوک و وايي (د سپی سترګه ړنده ده) . يعني په تېره جمله کي د (سپي) پر ځای (سپی) و وايي دا نو آ د خلکو په اصطلاح نر پښتو ده .

۶ ـ د ملينې (ی) بل خاصيت دا دئ چي : هغه مذکر (نرينه) اسمونه چي په پای کي يې ملينه (ی) راغلې وي د ندا (!) يا ور ږغ کولو په وخت کي تر (ی) وروسته (ه ، ـه) ور لويږي لکه :

سړی سړيه !

سپی سپيه !

دلته موږ وينو چي د ندا په وخت کي د سړی او سپی په کلمو کي ملينه (ی) په معروفه (ي) واوښته نو تلفظ يې هم بايد په معروفه (ي) و سي . په ختيځه لهجه کي يې تلفظ زياتره په معروفه (ي) کيږي يعني د سړی په کلمه کي د (ړ) زور په زبر اړوي خو په لوېديځه لهجه کي يې په ملينه (ی) تلفظ کوي او د (ړ) زور ته تغيير نه ور کوي .

۷ ـ د ځينو نسبتي صفتو په صورت کي د مذکر مفرد اسم په پای کي ملينه (ی) ور لويږي او د مذکر مفرد اسم لپاره نسبتي صفت ځني جوړيږي لکه :

هرات هراتی

کابل کابلی

کندهار کندهاری

مزار مزاری

که اسم مونث وي نسبتي صفت يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه :

فراه فراهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

2.معروفه یا لنډه (ي) : لکه پشي، نالي ، کالي ، پاکي ، دي ، خوري ، لیندۍ ، مینځل، اخیستل او داسي نور. معروفه (ي) د کلمي په سر، منځ او پای کي را ځي. په پښتو کلمو کي معروفه (ي) د کلمي په پای کي تر (الف) وروسته نه را ځي.

د معروفي یا لنډي (ي) د مخه توری تل زېر لري. لکه په لاندي کلمو کي:

د (پشي) په کلمه کي (ش) زېر لري.
د (نالي) په کلمه کي (ل) زېر لري.
د (کالي) په کلمه کي (ل) زېر لري.
د (پاکي) په کلمه کي (ک) زېر لري.

کله چي معروفه (ي) د کلمي په سر کي را سي د (نیمه واول یا کونسونانت) په شان کار ور کوي. دا په دي معنا چي دغه (ي) پخپله یوه بل واول ته اړتیا لري چي دي ته حرکت ور کي لکه:

په (یَو) کي (یَ) زور لري ، چي دغه زور پخپله واول دئ او تر (یَ) وروسته چي (و) را غلئ دئ هغه ساکن دئ.

په (بیا) کي (بِ) زېر لري او (یـ) په (ا) ولاړه سوې ده .

د معروفي یا لنډي (ي) ځیني خواص:

۱ـ کوم نرینه اسمونه چي ملینه (ی) یې په پای کـي را غلـې وي جمعي یې په معروفه (ي) جوړېږي لکه:

مفرد	جمع
سپی	سپي
سړی	سړي
کالی	کالي
لرګی	لرګي

۲ـ هغه مونث مفرد نومونه چي په پای کي یې معروفه (ي) را غلي وي جمع یې درنده ښځینه (ۍ) جوړېږي لکه:

زاري زارۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نالي   نالۍ
ښادي   ښادۍ
خواري   خوارۍ
وراني   ورانۍ

۳ـ لکه د ملینې (ی) پـه برخه کې چې و ویل سوه د هغو اسمونو په پای کې چې ملینه (ی) راغلې وي په اضافي حالت کې په داسې حال کې چې اسم جمع نه وي معروفه (ي) را ځي لکه:

د سړي ډوډۍ یې راوړه.
د سپي لکۍ یې ور لنډه کړه.

۴ـ لکه د ملینې (ی) پـه برخه کې چې و ویل شوه د هغو اسمونو په پای کې چې ملینه (ی) راغلې وي د ماضي په ځینو جملو کې په داسې حال کې چې اسم جمع نه وي ملینه (ی) په معروفه (ي) اوړي لکه:

سړي مړ ته و ویل.
سپي خلکو ته و غپل.

خو په بل ځای کې بیا که څه هم جمله ماضي ده مګر ملینه (ی) په معروفه (ي) نه اوړي لکه:

سړی کابل ته ولاړ.
سپی و تښتېد.

۵ـ کله چې (سړی، سپی، کالی، لړګی...) د مفرد په حالت کې په حال زمانه کې را غلي وي نو په دغه ځای کې پر خپل حالت راځي لکه:

سپی په کوڅه کې ځغلي.
سړی کور ته ځي.

و ګوره سړی تر لاندې واچوه کالی!

لړګی ماتیږي.

کله چې نومـوړي اسمونه د جمع پــه حالت کې پــه حال زمانه کې راځي، ملینه (ی) یې پــه معروفه (ي) اوړي او فعل یې پر هغه خپل حال پاته کیږي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپي ځغلي.
سړي کور ته ځي.
لرګي ماتيږي.

۶ ـ د معروفي (ي) يو بل خاصيت دا دئ چي که د کومي کلمي په پاي کي د ښځينه اسمونو ثقيله (ۍ) را غلي وي او و غواړو چي د يو بل نوم سره يې يو ځاى كړو دا چي ثقيله (ۍ) د كلمي په منځ كي نه راځي نو يې ثقيله (ۍ) په لنډه (ي) اوړي لكه:

الف:

په اضافي حالت کي د جمع په وخت کي

هيلۍ   د هيليو بڼكي
ګاډۍ   د ګاډيو آسونه (اسونه)
لنګۍ   د لنګيو شملي
غالۍ   د غاليو رنګونه

ب:

كه و غواړو چي (نرۍ + وال) ګډ و ليكو نو بيا (نريوال) ور څخه جوړيږي. ځيني خلك (نړيوال) په معروفه (ي) تلفظ كوي او ځيني خلك يې په ثقيله لكۍ داره (ۍ) تلفظ كوي كه څه هم پـه معروفه (ي) ليكل سوى دى.

3.مجهوله يا اوږده (ې): لكه ادې، شيدې، مستې، ډېر، مېز او نور. مجهوله (ې) د كلمي په سر كي نه را ځي، خو د كلمي په منځ او پاى كي را ځي. دا (ې) د پښتو كلمو په پاى كي تر ږغ لرونكي (الف) وروسته ببلـه (اې، وروره!) بل ځاى نه را ځي. دا په دې معنا چي كه (ا) د خپل تر مخني توري لپاره واول را غلى وي نو وروسته يې (ې) نه را ځي، خو كه (ا) د كونسونانت په شان را غلى وي تر هغه وروسته (ې) را ځي لكه په (اې) كي چي الف زبر لري.

تولي هغه پښتو كلمي چي په پاى يا منځ كي يې مجهوله (ې) را غلي وي تـر مجهولي (ې) د مخه توری يې زبر لري (زير يې ډېر زيات د لاندي خوا ته كش سوى وي) لكه په لاندي كليمو كي:

د (ادې) په كلمه كي (د) زبر لري.
د (شيدې) په كلمه كي هم (د) زبر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (مستي) په کلمه کي (ت) زبر لري.

د (ډبر) په کلمه کي (ډ) زبر لري. د (ډبر) کلمه سربېره پر دي چي تر (ډ) وروسته د اوږدي (ي) ږغ اوربدل کيږي بيا يې هم زياتره ليکونکي په معروفه (ي) (ډير) ليکي.

د مجهولي يا اوږدي (ي) ځيني خواص :

مجهوله (ي) چي کله د يو شمېر مونثو يا ښځينوو اسمونو د جمع په حال کي د اسمونو په پاى کي را ځي په دغو لاندي ډولو وي لکه :

۱ـ هغه ښځينه اسمونه چي :

- په پاى کي يې (ه ، ـه) را غلي وي.
- تر (ه ، ـه) د مخه توري يې زور و لري.
- د کلمي پر وروستۍ برخه يې خج را غلى وي.

دغه اسمونه ښځينه اسمونه دي او جمعي يې په مجهوله يا اوږده (ي) جوړيږي لکه :

مفرد	جمع
ګډوه	ګډوي
سرمه	سرمي
پايڅه	پايڅي
کاسه	کاسي
کوزه	کوزي
اجاره	اجاري
کنډواله	کنډوالي

د دغو اسمو سره چي کوم صفتونه را ځي هغه دوه ډوله دي لکه :

- ❖ هغه صفتونه چي تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي دغه لاندي دري خاصيته و لري :
  - په پاى کي يې (ه ، ـه) راغلي وي.
  - تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زور و لري.
  - پر وروستۍ برخه يې خج را غلئ وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسم د جمعي په صورت کي يې په پای کي مجهوله يا اوږده (ې) را ځي لکه:

مفرد	جمع
ويدَه (د مونث صفت) وزه	ويدې وزې
کږه خاده	کږې خادې
درنه پښه	درنې پښې
زړه تېشه	زړې تېشې
سره ګډوه	سرې ګډوې
شَمه خره	شمې خرې
کڼه وزه	کڼې وزې
زړه لهجه	زړې لهجې

❖ بل هغه ډول صفتونه دي چي تر دغو ښځينو اسمو د مخه راځي چي:

- په پای کي يې (ه ، ـه) راغلي وي
- تر (ه ، ـه) د مخه توری يې زورکی و لري
- د کلمې پر وروستۍ برخه يې خج نه وي را غلئ

د خپل اړونده اسم د جمع په صورت کي يې په پای کي معروفه يا لنډه (ي) را ځي لکه:

پنډه (صفت دئ د مونث لپاره)	پنډي رمې ، پنډي پښې
منډه (صفت دئ د مونث لپاره)	منډي خولې
لنګه (صفت دئ د مونث لپاره)	لنګي وزې
تشه (صفت دئ د مونث لپاره)	تشي ګډوې
لوخه (صفت دئ د مونث لپاره)	لوخي پښې

۲ـ هغه ښځينه اسمونه چي:

- په پای کي يې (ه ، ـه) را غلي وي.
- د (ه ، ـه) تر مخه توری يې زورکی لري.
- پر وروستۍ برخه يې خج نه دئ را غلئ.

جمعي يې په معروفه (ي) جوړيږي لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد	جمع
ښځه (اسم)	ښځي
ورځه (اسم)	ورځي
کرکه (اسم)	کرکي
مچه (اسم)	مچي

په ختيځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده يا مجهوله (ې) ليکي.

❖ هغه صفتونه چي تر دغو ښځينوو اسمو د مخه راځي او دغه لاندي دري خاصيته و لري:

- په پای کي يې (ه، ـه) را غلي وي.
- د (ه، ـه) تر مخه توری يې زورکی لري.
- پر وروستۍ برخه يې خج نه دی را غلئ.

د اسم د جمعي په وخت کي معروفه (ي) اخلي لکه:

پټه مچه	پټي مچي
کونډه ښځه	کونډي ښځي
وراره ښځه	وراري ښځي
کراره خبره	کراري خبري
پنډه ورځه	پنډي ورځي
خوږمنه ګوته	خوږمني ګوتي
غونډه (مجلس)	ټولي غونډي
غونډه (صفت دئ د مونث اسمو له پاره)	غونډي خبري (ټولي خبري)

په ختيځه لهجه کي دغه جمعي په اوږده يا مجهوله (ې) ليکي.

که چيري دغه صفتونه د خپلو مونثو اسمو په جمع، اضافت او يا ځينو ماضي جملو کي راسي (ه، ـه) يې په معروفه يا لنډه (ي) اوړي لکه:

پټه خوله   پټي خولي

د مونث اسم د اضافت په صورت کي لکه: ستا د پټي خولي خندا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کونډه ښځه   د کونډې ښځې

د مونث اسم د اضافت په صورت کې لکه: د کونډې ښځې.

یوه خبره چې دلته یې ستونزه را منځته کړې ده هغه دا د ختیځې او لوېدیځې لهجې د معروفې(ي) او مجهولې(ې)کارونه ده. دا کار په نورو ژبو کې هم سته، خو په نورو هیوادو کې لیکنه د یوې معینې فیصلې له مخې کیږي.

دلته غواړم چې د مجهولې(ې) یو مثال چې ځینې خلک یې په خپلو لیکنو کې ډېره کاروي. دغه کار په ځینو ځایو کې د ژبې د ګرامر سره ښکاره مخالفت لري. د دې خبرې د تصدیق لپاره مې د جهاني صاحب د (ورکه مېنه) دوه مختلف چاپ سوي کتابونه مخ ته پراته دي. دغه کتاب لومړی په کویټه کې چاپ سوی دئ او د دوهم ځل لپاره په پېښور کې چاپ سوی دئ. دلته لاندې به په دواړو ټوکو کې یو بیت سره و ګورو:

د شعر نوم دئ: زه به شهید یم

د کویټې چاپ:

ګراني یـو ورځ به مي د قبر سر ته ویني ژاړې
زه به شهید یم رشتیا سوي به وي ټول خوبونه

د پېښور چاپ:

ګرانې یو ورځ بـه مې د قبر سر ته وینې ژاړې
زه به شهید یم رشتیا سوي به وي ټول خوبونه

د کویټې د چاپ لیکنه سمه او د ښاغلي جهاني صاحب د نورو ټولو لیکنو سره برابره ده. خو د پېښور په چاپ کې څو ځایه مجهوله(ې) بېځایه کارول سوې ده چې دې کار په یوه ځای کې ګرامري غلطي را منځته کړې ده. غلطي دا ده چې:

په لومړي نیم بیتي کې(ګراني یو ورځ به مي د قبر سر تـه ویني ژاړې) د شاعـر مـرام(ویني) یعني د زړه ویني دي خو د دوهم ځل لیکلو په صورت کې چې(ویني) په مجهوله(ې) یعني(وینې) را غلي دي دغه وینې د لیدلو په معنا دي. دغه کار شعر بې مفهومه کوي. په دغه چاپ کې یوازې دغه بیت نه دئ بلکې په ډېرو زیاتو ځایو کې د شاعر د غوښتنې په خلاف دغسې لاس وهنې سوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

4.ثقیله تانیثي یا درنده ښځینه (ې) : د مونثو یا ښځینو نومونو په پای کي راځي لکه: ملالۍ ، ګاډۍ ، لنګۍ ، غالۍ ، هګۍ ، پېړۍ او نور.

د دغي (ۍ) خاصیت دا دئ چي معمولا د ښځینو نومونو په پای کي را ځي. په کلمه کي تر ثقیلي (ۍ) د مخه توری تل زورکی لري لکه په دي لاندي اسمو کي:

د (ملالۍ) په کلمه کي (ل) زورکی لري.
د (ګاډۍ) په کلمه کي (ډ) زورکی لري.
د (لنګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکی لري.
د (غالۍ) په کلمه کي (ل) زورکی لري.
د (هګۍ) په کلمه کي (ګ) زورکی لري.
د (پېړۍ) په کلمه کي (ړ) زورکی لري.

کله چي د ښځینه اسم په ثقیله (ۍ) پوري کومه بله کلمه یا توری و نښلي، ثقیله (ۍ) خپل شکل بدلوي او په معروفه (ي) لیکل کیږي. مګر ږغ یې پر خپل حالت پاته کیږي یعني تر (ـیـ) د مخه توری بیا هم زورکي لري لکه:

ټول خلک په ګاډیو کي ولاړل.
ربړي د ټولو لنګیو پیسي ور کړې.
د افغاني غالیو بیه ډېره لوړه تللې ده.
د دغو هګیو پوستکي ډېر کلک دي.
په دي وروستیو پېړیو کي د تخنیک په برخه کي ډېر پر مختګونه سوي دي.
ټول نړیوال د ځینو ناروغیو څخه ډار لري.

په ګاډیو کي (ډ) ، په لنګیو کي (ګ) ، په غالیو کي (ل) ، په هګیو کي (ګ) ، په پېړیو کي (ړ) او په نړیوال کي (ړ) بیا هم زورکی لري. یعني (ي) بیا هم په (ۍ) تلفظ کیږي.

دلته یوازنۍ کلمه (نړیوال) ده چي ځیني خلک یې په معروفه (ي) تلفظ کوي او ځیني یې په د ښځینه اسم په ثقیله (ۍ) تلفظ کوي.

د ثقیلي تانیثي یا درندي ښځینه (ۍ) ځیني خواص:

د مونثو اسمو ثقیلي (ۍ) ځیني خواص:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ : هغه اسمونه چي په پاى کي يې (ى) را غلې وي مونث يا ښځينه نومونه دي . د دغو لاندي ښځينوو اسمونو جمعي او مفرد دواړه په (ى) را ځي لکه :

مفرد	جمع
يوه هګۍ	څلور هګۍ
يوه ګاډى	پنځه ګاډى
يوه افغانۍ	شپږ افغانۍ
يوه کړۍ	لس کړۍ
يوه ډوډۍ	دري ډوډۍ
يوه تنۍ	اته تنۍ

هېر يې بايد نه کړو چي په ژبه کي ځيني استثناوي سته لکه : د نجلۍ جمع نجلۍ نه ده بلکي نجوني دي لکه :

نجلۍ نجوني

په لوېديځه لهجه کي دوې هګۍ ، دوې ګاډى ... را ځي ، خو په ختيځه لهجه کي د (دوې) پر ځاى (دوه) را ځي يعني : دوه هګۍ ، دوه ګاډى ....

۲ : هغه اسمونه چي ثقيله (ى) يې په پاى کي را غلې وي د مفرد په حالت کي، د اضافت يا ملکيت په حالت کي په خپل حالت را ځي لکه :

د هګۍ پوسکى ډېر کلک دئ .
د تنۍ غوټه دي خلاصه سوه .
د ګاډى آس سپين دئ .

کله چي دغه اسمونه د اضافت په حالت کي په جمع اړوو ثقيله (ى) يې په معروفه (ي) اوړي او (و) ور سره يو ځاى کيږي اما تلفظ يې په ثقيله (ى) کيږي لکه :

د هګيو پوستکي کلک دي .
د تنيو غوټې دي خلاصي سوې .
د ګاډيو آسونه سپين دي .

په ياد يې بايد ولرو چي دلته ځيني استثنايي حالتونه سته لکه :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نجلۍ جمع په نجوني او د جمع د اضافت په وخت کي معروفه(ي) پـه (و) اوړي لکه:

د نجونو ښوونځی.

دلته لاندي به د هغو صفتو یو څو مثالونه را وړو چي د دغو مفرد اسمونو سره را ځي کوم چي په پای کي یې(ی) را غلي وي. دا چي اسمونه مونث دي نو صفتونه یې هم مونث را ځي لکه:

ورسته هګۍ
زړه افغانۍ
ژیړه کړۍ
پخه ډوډۍ
خلاصه تنۍ
سره ګاډۍ

که چیري پورتني اسمونه د جمع په حالت را سي اړونده صفتونه یې ځیني په مجهوله (ې) او ځیني ئي په معروفه(ي) را ځي لکه:

زړه هګۍ	جمع يې(زړي هګۍ)
ژیړه ګاډۍ	جمع یې(ژیړي ګاډۍ)

دلته لاندي به دغه دوه حالتونه و څیړو:

هغه ښځینه مفرد اسمونه چي په پای کي یې(ی) را غلي وي د جمع په وخت کي یې صفتونه دا لاندي دوه حالتونه لري:

- هغه صفتونه چي دغه لاندي خاصیتونه و لري:

- په پای کي یې(ه، ـه) را غلي وي.
- تر(ه، ـه) د مخه توری یې زور و لري
- پر پای ئي خج را غلی وي.

د مونث اسم د جمع په وخت کي یې د صفت د پای(ه، ـه) په مجهوله(ې) اوړي لکه:

مفرد	جمع
ورسته هګۍ	ورستي هګۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړه ګاډی	زړي ګاډی
پخه ډوډی	پخي ډوډی
کڼه نجلۍ	کڼي نجوني

دلته مونثو اسمونو د جمع په وخت کي خپله قاعده و ساتل یعني نجلۍ په نجوني وا وښتلي نه چي جمع ئي برته په نجلۍ را غلي وای.

❖ هغه صفتونه چي دغه لاندي خاصیتونه و لري:

- د صفت په پای کي(ه ، ـه) را غلي وي.
- تر(ه ، ـه) د مخه توری زور و لري.
- د صفت د کلمي په پای کي یي خج نه وي را غلی.

په دغه صورت کي د اسم د جمع په وخت کي د صفت(ه ، ـه) په معروفه(ي) اوړي لکه:

د اسم مفرد	د اسم جمع
ژیړه ګاډی	ژیړي ګاډی
زرینه لنګۍ	زریني لنګۍ
خوږمنه ګوته	خوږمني ګوتي
پلنه غالۍ	پلني غالۍ

که دغه مونث اسمونه جمع وي، د اضافت په حالت کي یي صفتونه او اسمونه دواړه داسي تغییر کوي لکه:

- د صفت د جمع مجهوله(ې) په(و) اوړي.
- د اسم د جمع ثقیله ښځینه(ۍ) پـه(یـ ، ي) اوړي مګـر تلفظ یي پـه هغه ثقیله(ۍ) کیږي لکه:

ورستي هګۍ	د ورستو هګیو ....
زړي ګاډی	د زړو ګاډیو ....
پخي ډوډی	د پخو ډوډیو ....

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـو اسم چي زموږ زیـاتره پښتانه ورونـه او خویندي ئې غلط تلفظ کوي هغه (ښوونځی) دئ چي په (ښوونځې) يې تلفظ کوي.

دغه کلمه په اصل کي ښوونځای دئ چي په محاوره کي ور نه ښونځی جوړ سوی دئ. ښوونځی نرینه نوم دئ. سړی نه پوهیږي چي دا ولي په ښځینه اسم (ښوونځې) اوښتی دئ. دا به ښه وي چي د دغه اسم تلفظ موږ سم کړو او ښوونځی يې و بولو.

زموږ ښوونکو هم دغه کمبود درلود هغه دا چي دوی هم په ښوونځي کي دا ډول زده کړې وو ځکه دغه غلطي پر مخ تله. دغه تېر وتنه چا نه وه را په ګوته کړې.

5 ثقیله فعلي (ئ): ځیني بیا دې(ئ) ته امریه (ئ) وایي لکه: و خورئ!، راوړئ! پرې کئ!، و ربېئ! او نور. حال دا چي دا (ئ) د فعل په ځینو نورو حالاتو کي هم راځي لکه: کوم خواږه چي تاسي يې خورئ ګټور نه دي.

د ثقیلي فعلي (ئ) تلفظ په لوېدیځه لهجه کي ډېر ښکاره دئ. د مخه تر دې چي په 1316 هـ ش کال کي پښتو ټولنه منځ ته را سي او بیا د پښتو ژبي د (ی) ګانو په اړه فیصلې و کړي د پښتو ژبي یو زیات شمېر د ګرامر کتابـونـه لیکل سوي ول. د هغو د جملې څخه یو هم د محمد اعظم ایازي کتاب دئ. په دغه کتاب کي د پنځو (ی) ګانو مثالونه را وړل سوي دي. د (ئ) مثال يې ښوونکئ را وړی دئ. تر دې وروسته بیا دا خبره منځ ته را ځي چي (ئ) دي یوازي د فعلونو لپاره و کارول سي.

د ثقیلي (ې، ئ) دواړه ډولونه د کلمې په سر او منځ کي د بل توري سره نښتي نه را ځي بلکي د کلمې په پای کي د نورو تورو سره یا نښتي او یا یوازي راځي.

ښاغلی دوست محمد دوست پـه خپل کتاب کي (د افغانستان ژبي او تکمونه) د ثقیلي (ې) په اړه داسي لیکي:

"د ثقیلي (ې) توپیر د خوشحال خان په لرغوني قلمي نسخه (۱۰۹۹ هـ ق) کي لیدل کیږي چي کله يې په (هـ+ی) او کله يې په (ئ) لیکلې ده. د پښتو ادبي انجمن په (۱۳۱۱ هـ ش) کي منځ ته راغی او ثقیله (ې) يې پـه (ئ) و منله. د ښځینو نـومونـو (ې) په دغه شکل بیا وروسته منځ ته را غلې ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالعلي رسول زاده

مالمو سویډن

alirasulzada@hotmail.com

www.pashto.se

2016 د فبروری 27

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library